

Vriendenbulletin

Stichting Vrienden van de Stad Groningen

Nummer 115 December 2023 Jaargang 38

Zon op schepen langs Hoge der A.
Foto: Tom van der Meulen

In dit nummer

Eric Neef, Veranderingen	3
Van de redactie	4
Tom van der Meulen, Driegemeentenpunten (6): Groningen, Midden Groningen, Tynaarlo	5
Tom van der Meulen, Over de gemeentelogo's van Groningen en omliggende gemeenten	9
Tom van der Meulen, Turfsingel vanaf Ebbingbrug ca. 1910	12
Henk Th. van Veen, Erik Dorsman, Stadhuis in Groningen	13
Tom van der Meulen, Historische Atlas van Nederland: een aanrader?	14
Activiteiten Lezing Gerd Weitkamp (FRW) Virtual Reality in ruimtelijke planning en ontwerp	18
Groningana	19

De zuidoostwand van de Grote Markt in Groningen in 1960

Veranderingen

Eric Neef

Met regelmaat zie ik in verschillende Facebookgroepen oude foto's voorbijkomen van Groningen. Vooral die van de binnenstad geven je een beeld van hoe functies en maatschappelijke ontwikkelingen daar in de loop van de tijd hun weerslag vinden in de bebouwde omgeving. Woningen maken plaats voor winkels, winkelpuien ontstaan. Ambachten verdwijnen naar de randen van de stad en de trend van de laatste jaren: winkels sluiten en horeca en entertainment nemen de plaats hiervan in. De binnenstad verandert van het knooppunt van verbindingen met de Ommelanden tot verblijfsgebied.

De herinrichting van de Grote Markt illustreert dit op een niet mis te verstane wijze. Waar de ontwikkelingen in het verleden toch min of meer een organisch en geleidelijk verloop hadden, gaat een en ander nu, zoals alles, in een hoger tempo en met een grotere impact voor inwoners en bedrijven.

Het gemeentebestuur probeert sturing te geven aan die ontwikkelingen, maar is sterk gebonden aan wat de markt kan en wil realiseren. Wens en uitvoering komen niet altijd bij elkaar, zie bijvoorbeeld de invulling van de begane grond van de Merckt aan de Grote Markt en van Mercado aan de Rode Weeshuisstraat, waar de gewenste Foodmarkets ingeruild zijn voor horeca. Tegelijkertijd is na lange tijd wel een originele invulling gevonden van de oude V&D in de vorm van het House of Connections, waar de Universiteit de verbinding zoekt met de Stadgers.

Er zijn gebiedsontwikkelingen nabij het centrum, zoals Stadshavens en Suikerzijde die vragen om nieuwe verbindingen naar het centrum. Er zijn onlangs door de gemeente ideeën gepresenteerd waarbij zij de Diepenring als begrenzing loslaten en de binnenstad opnieuw definiëren in de richting van deze gebieden. De planvorming rond het Hoofdstation tenslotte heeft ook invloed op wat er in het centrum gebeurt, denk aan de plannen voor een poptempel als vervanging van de Oosterpoort. Kortom het lijkt rustig, maar het borrelt wel op verschillende plekken.

Genoeg stof voor ons bestuur en zeker voor de redactie van ons bulletin, die u van af nu in 'Van de redactie' een inleidend kijkje geeft in hetgeen zij voor u hebben geschreven.

Veel leesplezier, al of niet onder de kerstboom en alvast een goede jaarwisseling gewenst!

Van de redactie

We leven niet in een schriftloze cultuur. Gelukkig maar, want hoe zouden we anders tot een Vriendenbulletin kunnen geraken? Het hele jaar door bevat het bulletin interviews, beschouwingen over gemeentelijke beleidsvoornemens, en artikelen die niet onmiddellijk op de actualiteit inspelen maar vallen onder de noemer 'aardig om te weten' (en misschien ook wel niet). In dit bulletin is weer ruimte gereserveerd voor boekbesprekingen.

En verder is de serie Driegemeentenpunten tot een einde gekomen waarbij in het stuk over de ontmoetingspunten van Tynaarlo, Midden Groningen en Groningen een terugblik wordt gegeven op de grenswijzigingen (correcties) die de driegemeentenpunten hebben doen verschuiven. Daarenboven is er nog een stuk geschreven waarin de diverse gemeentelogo's die in de serie langs kwamen naast elkaar worden gezet. En de serie 'Het Groningen van Bach' wordt voortgezet.

In ons redactiebeleid willen we laten zien dat er in Groningen veel gebeurt op het gebied van de kwaliteit van de gebouwde/ingerichte omgeving. Daarvoor in de eerste plaats dank aan de gemeente die ons steeds van stof tot nadenken voorziet. De goede lezer zal merken dat we het gebodene op eigen merites beoordelen. Dat soms, terecht of ten onrechte, de indruk bestaat dat we een stelletje zure mopperaars zijn is soms vervelend, maar we lijden er niet echt onder. We zijn geen voetbaltrainer die in opdringerige tv-programma's zijn woorden op een goudschaaltje moet wegen omdat anders de verongelijkte miljonairs te velde op hun pik zijn getrapt. Waarmee we maar willen zeggen dat je niet altijd moet kijken naar te verwachten reacties, waar dan ook. Dat dingen gewoon gezegd kunnen worden is een nu eenmaal de zegen van een open samenleving – het klinkt wat gedateerd. Maar toegegeven: de ideale gespreksituatie, een concept om begrijpelijk te maken hoe het komt dat mensen elkaar soms begrijpen/willen begrijpen, zonder dat van versturende verhoudingen, door aspecten van rang en stand, vergroot ego, implantatie van het kruidje-roer-me-niet of anderszins sprake is, is net als de open samenleving een theoretische constructie. Een ideaal. Maar evenzogoed ook een waarde! Waarbij het helpt dat we geen materiële belangen hebben te behartigen. En een groot maatschappelijk draagvlak voor gerealiseerde projecten is op zichzelf geen aanleiding om een kritische beschouwing na te laten.

Behalve door beschouwingen over het ruimtelijk beleid willen we het bulletin smoel geven door, zoals ook de afgelopen jaren, met series te werken. Met de beëindiging van de Driegemeentenpunten wordt het tijd voor wat anders. Daarover in het februarinummer van volgend jaar meer. Ook streven we naar een jaarlijks themanummer. En mocht u, lezer, iets op uw lever hebben dat past in de formule van ons bulletin, neem dan contact op met de eindredacteur. Schuilt er in u een stukjesschrijver?

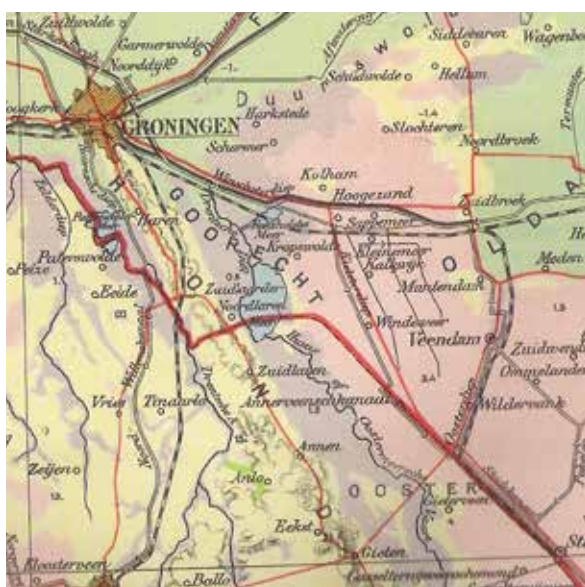

Driegemeentenpunten (6)

Groningen, Midden Groningen, Tynaarlo

Tom van der Meulen

Op de kaart van Nederland valt in de grens van Groningen en Drenthe een kenmerkende knik op ter grootte van twee dorpsgebieden: het litteken van de afscheiding van de noordelijke Hondsrugdorpen van de zuidelijke, of, iets preciezer, de afscheiding van Go(o)recht van Drenthe. Gorecht bestond uit een hoog deel (Hondsrug) ook wel Go genoemd, aan de westzijde van de Hunze, en Wold, het (voorheen veen op klei-) gebied (noord)oostelijk van de Hunze, met de dorpen Wolfsbarge, Kropswolde, Westerbroek, Engelbert, Middelbert en Noorddijk. Wolfsbarge is afgescheiden van Noordlaren en vormde daarna ooit een geheel met Kropswolde. Het is hier, bij de samenkomst van de dorpsgebieden Noordlaren, Midlaren en Wolfsbarge, midden in het Zuidlaardermeer, dat we bij de afronding van de serie 'Driegemeentenpunten' het punt aantreffen waar Groningen, Midden-Groningen en Tynaarlo elkaar ontmoeten. Eerder was het de plek waar de gemeenten Hoogezand (-Sappemeer), Haren en Zuidlaren samenkwamen. Het punt valt om begrijpelijke redenen lastig te fotograferen. Van de driegemeentenpunten in deze serie is dit met het punt Groningen-Het Hogeland-Eemsdelta (dat eerder zelfs een viergemeentenpunt was!) een punt dat al eeuwen meegaat en nog steeds actueel is.

Bosatlas 1951

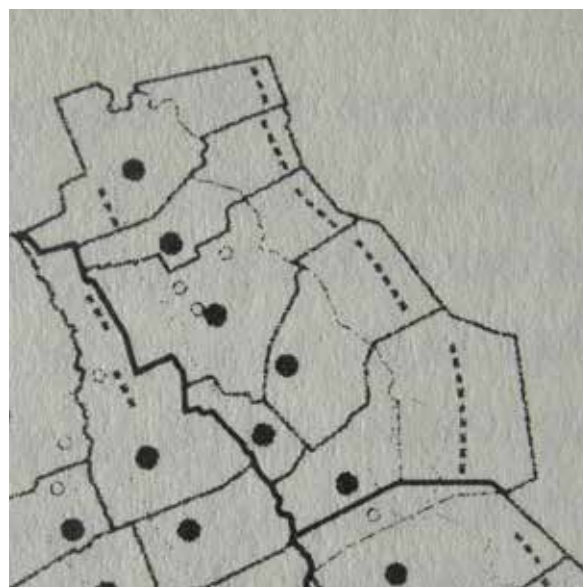

Top.krt 2014

Vanouds is Groningen een Drents dorp. Bij de vorming van bestuurlijk-territoriale eenheden in de vroege middeleeuwen ontwikkelden de Saksische keizers het Ottoonse stelsel. Dit impliceerde een verdeel-en-heerssysteem: door het Rijk aangestelde bisschoppen, formeel celibatair, kregen grote (wereldlijke) gezagsrechten om zo een tegenwicht te vormen tegen de wereldlijke heren (hertogen, graven enzovoort) die erfopvolging kenden, met een potentiële cumulatie van rechten en bezittingen.

Zo werd na 1026 Drenthe aan de bisschop van Utrecht geschonken; de feitelijke zeggenschap volgde in 1046. Het streven was de wereldlijke gezagsrechten van bisschoppen te doen samenvallen met hun diocesen. Met het Concordaat van Worms (1122) eindigde de Investituurstrijd waarbij paus en keizer elkaar de benoeming van bisschoppen betwisten.

De Fries Hardbert heeft zijn episcopaat (1139-1150) gebruikt om het gezag metterdaad in

Gorecht als deel van Drenthe. Links de dorpen met hun namen (en goederenfondsen van het bisdom Utrecht, naar Jeroen Zomer/Theo Spek). Rechts naar nederzettingvorm. Stippen: essen; stippelijnen: sreekdorpen met bebouwingslint (Bron: H.T. Waterbolk, in J.B. Berns e.a. (red))

Drenthe (en dus ook in het dorp Groningen) te vestigen: zijn ene broer werd prefect in Groningen, zijn andere broer burggraaf van Coevorden. Overigens kenden deze twee laatstgenoemde functies wel weer erfopvolging. Met de slag bij Ane (1227), waarbij Drentse boeren, aangevoerd door de kastelein/burggraaf van Coevorden Rudolf de Tweede, de Utrechtse bisschop Otto von Lippe versloeg, werd het bisschoppelijk gezag in Drenthe een flinke klap toegebracht, het was er nog slechts in naam.

Na de bisschopsverkiezing van 1393, gewonnen door Frederik van Blankenheim, werd het bisschoppelijk gezag herbevestigd. De bisschop verwierf het Gorecht (of Gerecht van Selwerd) dat onder het bestuur van de Groninger prefect stond.

De stad zelf aanvaardde de bisschop (met de nodige mitsen en maren) als landsheer om de bedreiging van Albrecht van Holland (ook Van Beieren genoemd), die Friesland onder zijn gezag beoogde te brengen, het hoofd te bieden.

De door de Hollanders verloren slag bij Warns (1345) markeert het begin van de Hollandse interesse in Friesland. Aan het einde van de 14^e eeuw werd vanuit Holland opnieuw een aantal operaties naar Friesland ondernomen zoals de slag bij Kuinre en de veldtocht naar Terlune, gelegen aan het Dokkumer Diep noordelijk van Kollum, om Achtkarspelen onder het grafelijk gezag te brengen. Bij succes zou de weg naar Groningen open liggen. Interessant is het te

Het trio Noord-, Midden- en Zuidlaren suggereert zoal niet een gemeenschappelijk begin, dan toch op zijn minst een samenhangende ontwikkeling van dit drietal dorpen, dat als drietal qua naamgeving zijn pendant heeft in het Brabantse Oostel-, Middel- en Westelbeers. Toponymenparen als beneden-boven, groot-klein/lutje, hoog-laag, op-neder, noord-zuid, oost-west, oud/old-nieuw/nie/nij zijn geen zeldzaamheid in Nederland. Ook suffixen zijn een middel om tot combinaties van plaatsnamen over te gaan: veen, veld, huizen, meeden, uitburen, compagnie, compascuum, mond, kanaal, zandvoort enzovoort. In tegenstelling tot de eerder genoemde categorie van prefixen betreft het hier doorgaans afgeleide, jongere (dochter)nederzettingen. Over het geheel genomen zijn trio's zijn nogal wat zeldzamer dan paren, en kwartetten al helemaal: daarvan twee fraaie in Noord-Holland: Zuidoostbeemster, Middenbeemster, Westbeemster, Noordbeemster en, op een schaal naar kortere afstand tot de zee, Sint Maarten, Sint Maartensbrug, Sint Maartensvlotbrug, Sint Maartenszee. Maar het kwintet Gasselte, Gasselternijveen, Gasselteboerveen, Gasselternijveenschemond en Gasselteboerveenschemond slaat alles, al mist het het poëtische van het de Sint Maartenskwartet. Tot zover deze korte verkenning in het domein van de (bijna) nutteloze kennis.

bedenken dat Albrecht van Beieren, als Hollands graaf, ervan uitging dat de stad Groningen bij Friesland zou behoren, wat hem motiveerde zijn pijlen op die stad te richten. En hij heeft inderdaad nog enige macht uitgeoefend in Groningen-stad zoals het vergeven van het schoutambt. Ook latere graven van Holland, zoals Philips de Goede en Karel de Stoute achtten Groningen een

Tenslotte vragen de gemeentelogo's van Groningen, Tynaarlo en Noordenveld de aandacht. Het (welbekende) logo van Groningen (Studio Dumbar, 1989) is het oudste in Amit Biswas' overzicht *Logoland*. Het is het eerste logo met een door computer gegenereerde ovale vorm. Het verving het eerdere logo dat op het Groningse stadswapen was geënt.

Friese stad te zijn.

De Ommelanden ressorteerden niet onder de bisschop van Utrecht, maar onder die van Münster – dit kwam voort uit de kersteningsarbeid van Liudger. Maar economisch, waterstaatkundig en politiek werd de stad in de 13e eeuw meer en meer het middelpunt van de Ommelandergouwen. Zij wist zich een zelfstandige positie te verwerven: een zelf geproclameerde rijksonmiddellijke stad. Uiteindelijk resulteerde dit, na de Reductie, op last van de Staten-Generaal in 1595 in de vorming van de provincie Groningen, met als samenstellende en (conflicterende!) delen Stad en Ommeland.

“De cop van een Drentsche bulle geset op de romp van een Friesche koe”, aldus de Ommelander syndicus (secretaris) Verrutius¹.

Daarmee kunnen we de *provinciegrens* tussen Noordlaren en Midlaren formeel op 1595 dateren. Eerder was echter al Noordlaren van Midlaren afgescheiden bij de vorming van het Gorecht. Het suffix laar, laren, beduidt bosweide, intensief benut bos.

Autoriteit werd vervangen door bereikbaarheid, vriendelijkheid, herkenbaarheid, zichtbaarheid, effectiviteit, positiviteit en betrouwbaarheid. De gemeente laat zien dat men werkt voor stad en inwoners vanuit één organisatie. De rode kleur staat voor activiteit, duurzaamheid en toepasbaarheid. Niet lang na de introductie van het Groningse logo kwam het tot een interessante discussie: burgemeester Staatsen (D66, 1985-1991) weigerde zich in een rode dienstauto met logo te verplaatsen. Dit wakkerde hardnekkige geruchten aan die willen dat de rode kleur politiek moet worden verstaan.

In Tynaarlo koos men voor een boom met drie halve cirkels als kruin, verwijzend naar de samenstellende gemeenten Eelde, Vries en Zuidlaren. De (blauw-)groene kleur verwijst naar ruimte, bos en water. Het beoogt een flexibele, moderne, open gemeentelijke organisatie uit te stralen. Tenslotte het logo van Noordenveld, dat ook nog niet in deze serie aan de orde kwam. Het verwijst naar de naam (noord) en de ellips rond de N verwijst naar 'veld', de groene kleur is ingegeven

Het wapen van de stad Groningen heeft een lange geschiedenis, waaraan we (met dank aan Wikipedia) het volgende ontlenu: het wapen kent zijn oorsprong in het wapen van de Groninger prefecten: een zilveren schild met sinopel (=groene) dwarsbalken, de vroegst bekende afbeelding dateert uit 1263. Aan het begin van de vijftiende eeuw verschijnt de adelaar, vanaf 1430 tweekoppig, als verwijzing naar de status als vrije rijksstad. In het wapendiploma van de Hoge Raad uit 1819 is het wapen als volgt omschreven: “een schild van goud, beladen met een dubbelden zwarten arend, met uitgespreide vleugelen en pooten hebbende op deszelfs borst een schildje van zilver, beladen met een groene dwarsbalk, het schild gedekt met eenen gouden kroon en ter wederzyde vastgehouden door een zwarten arend”. In 1958 is het wapen gemoderniseerd door Nico Bulder. Bij de presentatie van het logo in 1989 sprak de verantwoordelijk wethouder, verwijzend naar het stadswapen, van “een groene roofvogel”. Toch is het stadswapen *still alive and kicking*. Op haar verzoek heeft de Hoge Raad van Adel in mei 2020 de gemeente toestemming gegeven het wapen van de oude gemeente Groningen aan te houden. Aan dit verzoek is geen raadsbesluit voorafgegaan.

¹ Volledigheidshalve: tussen 1536 en 1558, onder de Habsburgers, was er ook al sprake van een verenigd Stad en Lande.

door het uitgestrekte gebied de Onlanden. Biswas rept niet van een verdergaande missie die in het logo zou zijn verdisconteerd.

Over de logo's en hoe ze te duiden vindt u in dit bulletin een apart stuk, dat al is beloofd bij de aflevering met het logo van Westerkwartier. We sluiten de serie over de driegemeentenpunten af met een puntsgewijze samenvatting. Daarbij de opmerking dat de serie is ingegeven door de vergroting van de gemeente Groningen met Haren en Ten Boer, en bedoeld is als een kennis-making met het grotere gemeentelijk territorium. De serie van zes afleveringen is verschenen tussen september 2021 (nr 106) en december 2023 (nr 115).

De bestuurlijke schaalvergroting van de afgelopen decennia heeft in principe niet geleid tot een verschuiving van driegemeentenpunten, althans die waarbij Groningen betrokken was/is. Naar locatie ongewijzigde driegemeentenpunten, die vergrote gemeenten betreffen, zijn Groningen-Het Hogeland-Eemsdelta en Groningen-Midden Groningen-Tynaarlo.

Aanleg van infrastructuur (Van Starckenborchkanaal, Eemskanaal, A7) heeft in vier gevallen het driegemeentenpunt doen verschuiven: Groningen-Tynaarlo-Noordenveld, Groningen-Noordenveld-Westerkwartier, Groningen-Westerkwartier-Het Hogeland en Groningen-Eemsdelta-Midden Groningen. Hiertegenover staat dat de aanleg van de Eemshavenweg over/langs de grens tussen Hunsingo en Fivelingo in het geheel geen verschuiving van driegemeentenpunten met zich heeft meegebracht.

Tenslotte heeft de stad Groningen zowel aan de westzijde (grens met Eelde) als aan de oostzijde (grens met Slochteren) grenswijzigingen gekend. Ze zijn echter niet van invloed geweest op de locatie van de driegemeentenpunten. Wel is het ontmoetingspunt met Tynaarlo en Noordenveld de laatste jaren met de ontwikkeling van het transferium, hotel en Eelderwolde sterker in de stedelijke invloedssfeer komen te liggen – het is er druk!

Geraadpleegd: P. Th. F. M. Boekholt e.a. (red). *Rondom de Reductie*. GRH nr 10; H.P.H. Jansen. *Middeleeuwse geschiedenis der Nederlanden 1965* Het Spectrum Utrecht; Antheun Janse, *Grenzen aan de macht. De Friese oorlog van de graven van Holland omstreeks 1400*. Hollandse historische reeks XIX; *Nieuwe Groninger Encyclopedie* 1999; Meindert Schroor: Herorientatie op de Unie en op Holland. In: *Geschiedenis van Groningen deel 2*, Waanders Zwolle 2008; Meindert Schroor en Jan Meijering, *Golden Raand* 2007; Jan de Vries, *Het verhaal van Groningen Regioproject* 1999; H.T. Waterbolk, *Drenthe, Salland en Twente in de vroege middeleeuwen*. In J.B. Berns e.a. (red) *Feestbundel D.P. Blok* 1990; Jeroen Zomer, *Middeleeuwse veenontginningen in het getijdenbekken van de Hunze*. Barkhuis Eelde 2016

Over de gemeentelogo's van Groningen en omliggende gemeenten

Tom van der Meulen

In de serie Driegemeentenpunten is, behalve aan de locatie van die punten, ook aandacht besteed aan de logo's die de verschillende – nieuwe – gemeenten zich hebben aangemeten. De directe aanleiding om dit te doen was het verschijnen van het (Engelstalige) boek *LogoLand* van Amit Biswas. *LogoLand*, met een knipoog naar een Deense speelgoedfabrikant, kreeg ook aandacht in de landelijke pers, en bij de boekhandel hoorde ik dat een uitgave als deze met name door grafisch ontwerpers wordt gewaardeerd. Het voorwoord van Jan van Zanen, voorzitter van de VNG, gaat in op een begrip als *place identity* dat met een logo kan worden ondersteund/ontwikkeld, terwijl Peter Kentie, *managing director Eindhoven 365* in een vervolgvoorwoord aandacht schenkt aan de inzet van logo's bij citymarketing. Nu zijn dit zaken die misschien niet tot ieders dagelijkse ervaring behoren; aan de andere kant zijn er weinigen die zich geen voorstelling kunnen maken van wat Amsterdam als logo in de strijd werpt voor het trekken van toeristen (te succesvol?) en aandacht/bekendheid in het algemeen: de drie andreaskruisen. Overigens: dit logo ontleent zijn succes/bekendheid ook aan het product waar het voor staat.

Een paar vragen

Bij de voorwoorden in *Logoland* zijn wel wat vragen te stellen. Wat betreft de bijdrage van Van Zanen, is de vraag gerechtvaardigd of het idee dat gemeenten, en zeker heel uitgestrekte gemeenten die recent zijn ontstaan juist met een logo een drager of een kapstok voor *place identity* kunnen verwerven. *Place identity* of *sense of place* (dat overigens niet per sé een positieve lading hoeft te hebben) werkt doorgaans op lokale schaal (dorp, stad). En, het moet maar weer eens worden gezegd, het slaat niet massief op de hele bevolking. De een is meer lokaal geïnteresseerd, de ander is een wereldburger. En er is geen sprake van *uitsluitend* het een of het ander: men kan in verschillende mate uiteenlopende identiteiten (referenties) hebben. Als kapstok om zo'n begrip, waarbij ik me nu even beperk tot de lokale identiteit, aan op te hangen kunnen kenmerkende gebouwen (kerken, molens, torens), maar ook meeromvattende ensembles dienen; ook het idee van een volstrekt kale Carel Coenraadpolder kan gevoelens van toebehoren, vertrouwdheid en geborgenheid accommoderen. Daarnaast kan men ook andere zaken dan landschappelijke elementen inzetten voor *sense of place*: het sociale leven, de verhouding met anderen. Maar of dan dergelijke concrete (of wat minder concrete) elementen in een logo terecht

moeten komen (of dat een logo hier de kapstok kan zijn) is weer een andere vraag. Verderop kom ik daarop terug.

Wat betreft de perspectieven die Kentie schetst in termen van marketing, namelijk dat Amsterdam, Eindhoven en ook andere grote steden een ontwikkeld stedelijk marketingbeleid kennen laat zich voorstellen. Maar voor de gemeenten rond Groningen zijn de ontwikkelingsperspectieven in belangrijke mate een afgeleide van die in Stad. De bekende slogan 'Er gaat niets boven Groningen' betrof en betreft zowel de provincie als de stad. En dan is het interessant op te merken dat de *stad* Groningen behoorlijk bijdraagt aan het imago dat Groningen als *provincie* heeft, zoals Piet Pellenburg heeft geschreven in het Vriendenbulletin nr. 104 (maart '21): "Martinitoren, stad, studentenstad zijn bepalend voor het beeld van de provincie. Associaties als gas, ver weg, noordelijk spelen minder een rol".

Zou dit kunnen betekenen dat wanneer de provincie de Martinitoren op zijn briefpapier zet er sprake is van een geslaagd logo? Welbeschouwd is dit een *no go*. De provincie wenst zich te onderscheiden van de stad. Zou dan de Martinitoren in gestileerde vorm het stad-Groninger logo kunnen zijn? De inwoners zullen onmiddellijk naar voren

brengen dat er meer gebouwen in Groningen zijn. Mogelijk zou het stadhuis nog een kans maken, tenslotte wordt van daaruit het gemeentelijk apparaat bestuurd. Wat voor de Martinatoren overblijft (en men moet er ook werkelijk niet aan denken dat alle Nederlandse steden met een gestileerde stadstoren zouden doorkomen!) is het prijken op commerciële producten: elektrische bestelauto's, drop, koek, mosterd. Dit geeft voor de consumenten herkenbaarheid en misschien zelfs een gevoel van trots op de stad. En degene die de toren als logo gebruikt behoeft zich niet te verantwoorden: het is herkenbaar, en daarmee geslaagd. En juist omdat de Martinatoren als *bouwwerk* ver af staat van de drop, koek en mosterd kan hij als logo worden gebruikt voor deze producten. Het ontwerp voor een logo moet ontsnappen aan al te gemakkelijke associaties

Martinidrop: Ceci n'est pas une tour.

en geen beschrijvende verwijzingen doen naar mosterd, koek, drop of anderszins. En de Martinatoren op de putdeksels? Dat zijn geen logo's maar leuk gevonden illustraties om doorgaans onopgemerkt straatmeubilair wat smoel te geven. Mogelijk zal ook het Forum zo eens op straat verschijnen.

Biswas heeft met zijn *LogoLand* zonder twijfel een gebied ontsloten dat tot nu toe niet zo in den brede bekend was. De logo's van de verschillende gemeenten geven een scala van ontwerpen te zien, waarbij het ene duidelijk een andere 'boodschap' draagt dan het andere. In zijn toelichtingen wijst hij op een aantal achtergronden van de ontwerpen: wat is er in meegenomen, wat wil het 'uitstralen'? Hier past overigens wel een kleine opmerking. Biswas geeft een wat weinig gestructureerde toelichting op de logo's; ik interpreteer zijn beschrijvingen van en toelichtingen op de logo's als condensatiepunten in een wolk van associaties: verleden, gemeentewapens, geografie, landschap, relatie tot bevolking, efficiënte bedrijfsvoering enzovoort. Het brengt ons ongetwijfeld verder als we systematisch onderscheid maken tussen waar een logo 'vandaan komt' en 'wat een logo 'beoogt over te brengen'. Ik volg in het algemeen de tekst van Biswas in zijn boek. Waar deze nog vragen overliet heb ik van een enkele gemeente de website geraadpleegd. Dat bracht aan het licht dat de inhoud niet afweek van Biswas' tekst. Wat tot de conclusie voert dat Biswas zich (begrijpelijkerwijs) hoogstwaarschijnlijk via de websites heeft geïnformeerd.

De logo's van Groningen en omliggende gemeenten.

Globaal genomen spelen in de logo's *qua herkomst* de volgende elementen een rol:

De recente geschiedenis (=fusie) van een aantal gemeenten: Het Hogeland (4 blokken), Tynaarlo (3 boomkruinen), Midden Groningen (boogje boven M).

Het landschap: kleurstellingen: geel, blauw, groen, turkoois en zelfs rood voor bebouwing (Eemsdelta) en lila voor industrie (Midden Groningen). Het Hogeland en Midden Groningen verwijzen met het geel ook naar de zon! En ook Westerkwartier indiceert met de kleuren landschappelijke kenmerken, waarbij het grijs behalve de bodem ook aspecten van het gemeentelijk functioneren indiceert (zie hierna).

De locatie: Midden Groningen, Noordenveld, Eemsdelta

De naam: Groningen, Het Hogeland (H), Midden Groningen (M), Noordenveld (N), Tynaarlo, Westerkwartier (variaties op WK),

Kijken we naar wat het logo *aan boodschap in petto* heeft, dan vallen de volgende zaken op:

Gemeentelijke organisatie: Eemsdelta laat hiervoor de rode kleur spreken. Groningen heeft ook rood gekozen, en benadrukt het werken vanuit één organisatie. Midden Groningen: robuust, actief, rustig, proactief, verbindend. Tynaarlo: transparant, flexibel, modern, fris. Westerkwartier: *down to earth*.

Relatie bestuur-bestuurden: Groningen: effectief, positief, betrouwbaar. Midden Groningen: Proactief, rustig, verbindend. Westerkwartier: korte afstand bestuur-bestuurden.

Bevolking: het golfje bij Eemsmond verwijst naar de actieve bevolking in goede en slechte tijden; Midden Groningen typeert met het logo, de locatiemarkeerder, zijn bevolking met toekomstgericht, innovatief, energiek, gericht op duurzaamheid, met een open attitude en empathisch; mogelijk zit hier ook weer een zweem van de relatie gemeente-burger in. Verder worden aan het boogje nog betekenissen toegekend als verbinding tussen economie en onderwijs, landschap en toerisme, en energie en duurzaamheid. Ontwerpbureau Dizain spreekt van een *no*

(Dizain)

(100pk Paul Kool)

(100pk/Mixr)

(Studio Dumbar)

(Dizain)

(IDEA2)

(IDEA2)

De logo's in de serie Driegemeentenpunten. Tussen haakjes het ontwerp bureau.

nonsense logo, maar het oordeel dringt zich op dat het juist *alles behalve* dat is.

Overig: het logo van de gemeente Groningen kent geen referenties aan het verleden, of concrete kenmerken van de stad. Beoogd is het logo *als zodanig* duurzaamheid (toepasbaarheid, zichtbaarheid en herkenbaarheid) mee te geven. Dat is gelet op het feit dat het al van 1989 dateert een gerechtvaardigde ambitie gebleken. Het logo van Het Hogeland laat als curiositeit een jongen met een vlieger zien die mogelijkheden voor groei en ontwikkeling symboliseert. Maar om nu te zeggen dat die in het oog springt...

Het overzicht van de logo's met de hun toegedachte betekenissen, verwijzingen en oproepen vermag niet echt in alle gevallen tot begrip en waardering voor de logo's te voeren. Wat betreft de herkomst van elementen van het logo valt goed te leven met de recente (fusie)geschiedenis, de ligging, en de naam. Maar de toelichtingen met een landschappelijke verwijzing lijden aan een te groot beschrijvend gehalte. Hier wil het logo een abstractie zijn van de landschappelijke setting waarbij uiteindelijk zelfs een weinig aansprekend *unique selling point*, of beter een weinig onderscheidend element, als de zon om de hoek komt kijken! Nog meer ijdelheid en najagen van wind valt te bespeuren bij de ambities, vurige wensen en vage boodschappen. Elk woord dat hier als toelichting/uitleg geschreven is verzuipt in 'zal wel', 'aardig', 'wacht maar af'.

Tot slot

Logo's zijn eerst en vooral een signaal. Het zijn in essentie geen beschrijvingen (zoals hiërogliefen) waar kwaliteiten als waarheid en onwaarheid op van toepassing zouden zijn; evenmin zijn het tekens waarover in termen van logica of inconsistentie een oordeel kan worden gegeven. Als signaal behoeven ze slechts aan één eis te voldoen: worden ze opgemerkt? Zijn ze (daarin) effectief? En dan blijkt in bovenstaande logo's dat met een overdaad aan beschrijvende aspecten de attentiewaarde sec in het gedrang komt. Wanneer we de logo's uitdrukkelijk op hun signaalwaarde beschouwen, dus als eye catcher, dan springen Groningen, Eemsdelta en Westerkwartier het meest in het oog. Terwijl aan de andere zijde van het spectrum Het Hogeland en Midden Groningen verzuipen in de informatie die men wil geven. Noordenveld en Tynaarlo houden het met hun logo bescheiden: het schreeuwt niet om aandacht, maar bezwijkt ook niet onder te veel overbodig gewicht. En voor advertenties, briefhoofden en – voor de openbare ruimte niet onbelangrijk – het gemeentelijk bedrijfswagenpark kunnen ze inderdaad een rol vervullen. En bepalend is uiteindelijk: hoe wil een gemeente zich laten zien, niet de vraag: komt het aan een maatschappelijk gevoelen tegemoet?

Geraadpleegd: Amid Biswas, Logoland, *Lecturis*; K.R. Popper, *Objective knowledge*. Clarendon Press

Turfsingel vanaf Ebbingebrug ca. 1910

Tom van der Meulen

We vervolgen de serie Het Bach van Groningen met 'De Turfsingel vanaf Ebbingebrug' uit circa 1910. De tekening – de kijkrichting is oost – laat een Schuitendiep vol kleine tjalken (skûtsjes) zien. Zo te zien in ieder geval zes masten plus rechts nog een voorstag met boeg en uiterst links de achterbakboordzijde van een verder niet getekend schip. Langs de kade een serie huizen met een tuitgevel, (na de derde mast van links) onderbroken door een grotere woning. Op de tekening is die niet al te duidelijk zichtbaar. Op de achtergrond een flink dak van wat we in ieder geval een bedrijfsgebouw kunnen noemen.

Een foto uit ongeveer 1915, gepubliceerd in A.T. Schuitema Meijers *Groningen zo bekeken 1880-1940* is vanaf hetzelfde punt genomen als Bach innam, de Ebbingebrug. We zien opnieuw het zojuist genoemde veronderstelde bedrijfsgebouw in de bocht van de Turfsingel, de twee tuitgevels ervoor en ook de relatief sjeke woning die op de tekening niet helemaal goed te duiden is; de woning heeft een buitentrap. De tuitgevels links van de woning zijn vervangen door gebouwen met een lijstgevel. Het Schuitendiep bewijst nog steeds zijn betekenis voor de beroepsvaart door vol te liggen met tjalken. Rechts een iets afwijkend type.

Inmiddels is anno 2023 het beeld geheel anders. Om te beginnen is het aantal schepen met emplooi in de beroepsbinnenvaart in het Schuitendiep gereduceerd tot nul. Maar tot mijn genoegen zijn – als woonschip – in ieder geval nog twee skûtsjes aanwezig, waarvan er één nog een mast heeft. De rij tuitgevels is eveneens gereduceerd tot nul. Volledigheidshalve wijs ik er op dat even verderop aan de Turfsingel zich het sociale woningbouwcomplex van S.J. Bouwma uit 1937 bevindt. Bouwma hanteerde hier de vormentaal van de Delftse school. En Bouwma heeft blijkbaar goed naar de (oude) bebouwing in de buurt gekeken want de woningen hebben tuitgevels! De woning

met de buitentrap, Turfsingel 24, is inmiddels rijksmonument, zo leert ons de cultuurhistorische waardenkaart. De monumentstatus is in 1971 verkregen. De beschrijving luidt: woning met onderkelderd pand onder dwars zadeldak tussen topgevels, van het dak een Vlaamse top met beeldhouwde aanzetkrullen". Naar de staat

van onderhoud te oordelen heeft het pand betere tijden gekend.

Vernieuwd classicisme

Henk Th. van Veen

In 2022 kwam de grootscheepse, in 2016 begonnen restauratie en vernieuwing van het stadhuis van Groningen gereed. Om dit te vieren trakteert de gemeente zichzelf en de lezer op een fraai vormgegeven boek. Deze laatste wordt aan de hand van een keur aan prachtige foto's en plattegronden door het Stadhuis geleid en alleen al door deze visuele *guided tour* raakt hij/zij onder de indruk van het resultaat. De fotoreportage is zo overweldigend dat het zoeken is naar de tekst die er toch wel degelijk is. De esthetiek heeft het opnemen van een inhoudsopgave verhinderd. Er blijkt sprake van vier in het boek zelf overigens wel duidelijk gemarkeerde hoofdstukken. In het eerste hiervan, 'Het historische stadhuis', wordt de turbulente wordingsgeschiedenis van het gebouw goed beschreven. Eerst hoe Jacob Otten Husly in 1775 de prijsvraag won met een streng classicistisch ontwerp. Vervolgens het politieke gesteggel en de economische nood waardoor de bouw jarenlang niet van de grond kwam. En tenslotte hoe deze in 1810 toch gereed kwam. Het hoofdstuk laat mooi zien hoe er tijdens de ontwerpfase werd geschoven met de oriëntatie van het stadhuis en dat daarmee de raadzaal telkens weer op een andere plek werd geprojecteerd. Ook wordt goed beschreven hoe na de Tweede Wereldoorlog de nieuwbouw van Vegter het hart uit het oude stadhuis haalde en hoe dit daarin weer terug werd geplaatst toen het Waagstraat complex werd gerealiseerd.

Hoofdstukken II-V gaan over de restauratie en de vernieuwing waarvoor dit boek als gedenkteken is bedoeld. Hoofdstuk II: 'Oorspronkelijke luister', behandelt het plan voor en de uitvoering van de restauratie. Uitgangspunt was om aan Husly's schepping haar oorspronkelijke classicistische karakter terug te geven, maar dit tegelijkertijd zoveel mogelijk te laten harmoniëren met de soms ingrijpende vernieuwingen die de huidige tijd en omstandigheden vragen. De grootste uitdaging was om het interieur, dat dichtgegroeid en verwaarloosd was, de classicistische geleding (terug) te geven die het gebouw aan de buitenkant kenmerkt. Het meest spectaculaire resultaat daarvan zijn de vestibule en de galerij op de

piano nobile, waar het systeem van klassieke pilasters, deuren en wanden is teruggebracht. Hoofdstuk II zweeft enigszins, omdat de lezer niet goed begrijpt hoe de restauratie past in de algehele vernieuwing van het stadhuis. Er is sprake van een 'ontwerpend onderzoek' dat vooraf ging aan de onderzoeken die op de vernieuwing van het gebouw gericht waren. In Hoofdstuk III: 'Naar 't programma', en IV: 'De ruimtelijke evolutie van het stadhuis', wordt duidelijk dat het restauratieproject de uitkomst was van een combinatie van scenario's, waarbij uiteindelijk werd ingezet op een volledige revitalisatie van het gebouw. Waarom in het boek het restauratieproject uit dit geheel is gelicht en naar voren is geplaatst is niet goed duidelijk. In de hoofdstukken III en IV duizelt het de lezer een beetje vanwege alle scenario's, onderzoeken en plannen die er de revue in passeren. Maar de meest spectaculaire ingreep komt goed over het voetlicht. Die is dat de raadzaal van de begane grond van wat oorspronkelijk de binnenhof was, is opgetild en als een doos onder het dak van het stadhuis is komen te hangen. Dat gaf de armslag om op de vrijgekomen plek – die de Anda Kerkhovenzaal is geworden – en in de ruimten daaromheen een nieuwe, weloverwogen ordening aan te brengen. Hoofdstuk V laat zien met hoeveel succes de nieuwe technische infrastructuur van gebouw werd geïntegreerd in het gerestaureerde en vernieuwde interieur.

Volgens de auteur 'vergeten we dat monumenten gebouwen zijn waaraan we zoveel waarde hechten, dat we het gebruik ervan juist keer op keer vernieuwen en dat we er steeds nieuwe functies in huisvesten'. Dit mag gelden voor een publiek gebouw als het stadhuis, maar het is niet te hopen dat dit de stelregel wordt bij de restauratie van monumenten in het algemeen. Maar dit terzijde. Dit boek vertolkt natuurlijk *his master's voice*, maar als je dat voor lief neemt word je getrokken op een interessant en mooi uitgevoerd verslag van een prestatie waar de gemeente Groningen terecht bij stilstaat.

Erik Dorsman, *Stadhuis in Groningen. Voortdurende bij de tijd*, Groningen: GRAS uitgevers/gemeente Groningen, 2023, 248 pp.

Historische Atlas van Nederland: een aanrader?

Tom van der Meulen

Blijkens het colofon maakt deze uitgave deel uit van de serie 'Historische Atlassen' waarvan eerdere uitgaven verschenen bij Sun (zoals Meindert Schroors Historische Atlas van Groningen (2009)) en later bij Van Tilt. Tegenwoordig is THOTH de uitgever. Deze historische atlassen, die niet alleen steden maar ook streken als Walcheren en Kennemerland betreffen, moeten in de eerste plaats worden gezien als met kaarten geïllustreerde stads- en streekgeschiedenissen.

Daarin verschillen ze van historische atlassen die bij oude kaarten een toelichtende tekst bieden zoals de uitgaven van WBOOKS. Ook de historische provincieatlassen van Uitgeverij Nieuwland of De 12 Provinciën zijn een andere categorie: zonder (of met minimale toelichting) herdrukte gebundelde topografische kaarten. De serie Historische Atlassen van THOTH en eerdere uitgevers onderscheiden zich door het gebruik van ook nieuwe kaarten; men ontkomt natuurlijk niet aan Van Deventer (1505-1575)¹, maar als het voor het betoog dienstig is, produceert men een nieuwe kaart. En, zoals gezegd, de lijn van het historische betoog is leidend.

Hoewel naar voorkomen wat afwijkend (geen stofomslag) zal de onderhavige Historische Atlas van Nederland denklijk als het vlaggenschip van de bovengenoemde serie bedoeld zijn. Wanneer we met die blik naar de atlas kijken mogen we de lat niet te laag leggen. Er is ook een Engelstalige versie van de Atlas verschenen en als men zich op het internationale pad begeeft mag er wat verwacht worden. Of daarbij de betrokkenheid van (onder andere) twee hoogleraren historische geografie bij de uitgave voldoende garantie biedt zal hierna blijken².

De reden dat ik deze atlas hier bespreek is dat het boek een doelgroep zal aanspreken waarin

voor een belangrijk deel ook de Vrienden van de Stad zich herkennen. Daarbij wil ik, omdat de atlas een ruimere scope heeft dan Groningen, mij niet beperken tot de typische Groningana die altijd wel in publicaties als deze aanwezig is. Dat doet recht aan de ruime blik die bij zo'n atlas verwacht mag worden en die gelegenheid geeft ontwikkelingen hier met die elders in het land te vergelijken. Kortom, de gedachte dat Groningen niet uniek is.

Zorgvuldigheid

Nu de atlas zelf. Storend is dat de tekst de indruk geeft een eerste concept te zijn: veel tautologieën en andere slordigheden. Om een indruk te geven: pag. 36: basiliek: niet elke drieschepige kerk is een basiliek in architectonische zin, alleen die met invallend bovenlicht; pag. 114 de Bossche School is geen variant van de Delftse;

pag. 128: springtij is geen hoogtij met storm maar hoogtij bij nieuwe maan of volle maan. Toelichtingen zijn nogal eens onevenwichtig of erg uitgebreid, zoals de passages over middeleeuwse stedenstichting en de opstreckende verkaveling in Noord Nederland. Hier lag een taak voor een strenge redacteur. Met het introduceren van gebruik van de fiets als *running gag* heeft Rutte mogelijk een persoonlijke toets in de tekst willen brengen. Het is de vraag of een lezer daarop zit te wachten.

Opzet

Kijken we in bredere zin naar de opzet van de atlas dan valt om te beginnen op dat de noordelijke en zuidwestelijke zeekleigebieden op één hoop worden geveegd. Waarom, als ze toch zo'n verschillende ouderdom en ontwikkeling hebben gekend? En waarom de veengronden bij de laaggelegen kleigronden genoemd? Bij hun ontginning lagen de veenkussens meters boven de waterspiegel!

¹ Rutte en Vannieuwenhuyze nuanceren in de door hen bezorgde heruitgave van Van Deventers Stedenatlas (2018) het beeld van Van Deventer als 'hofcartograaf' van Karel V en Filips II. Hij werkte niet in opdracht van de Spaanse koning, maar nam zelf initiatieven om vervolgens de kaarten aan de koning aan te bieden. Overigens heeft die hem uiteindelijk wel gevraagd zijn werk te vervolmaken en te bundelen in een atlas.

² Daarenboven is er een negenkoppige redactie van de serie Historische Atlassen

Bij het onderwerp Ruimtelijke Planning vergelijkt Rutte de zg. blokjeskaart van de Tweede Nota RO met het feitelijk spreidingspatroon van de bebouwing in Nederland anno 2020. Daarmee gaat hij, los van het feit dat de Tweede Nota een tijdshorizon had tot 2000 (met een inwonertal van 20 miljoen!), eraan voorbij dat de blokjeskaart (met alleen kernen > 5000 inwoners, vier typen ruimtelijke eenheden (binnen stadsgewesten!) variërend van type Paterswolde tot type Amsterdam-Centrum) niets anders is dan een indicatie 'hoe het zou kunnen', het is niet een blauwdruk waarnaar men streeft. Bovendien biedt de Nota ook een kaart met indicatieve inwoneraantallen (weliswaar met grote marges: Groningen 250.000-500.000 inwoners!), die beter voor dit doel is te hanteren. Belangrijkste evenwel is dat de Tweede Nota onder de vigeur van de WRO is verschenen waarbij het Nationale Plan is afgezworen. Het enige dat de blokjeskaart (die ook Brugge, Gent, Luik en Aken met nabijgelegen kernen omvat!) feitelijk heeft opgeleverd is – hoe ironisch – de aandacht voor het *complement* van de gekarteerde kernen, de kleine kernen, die zich, vertegenwoordigd door dorpsverenigingen en plattelandsgemeenten te kort gedaan voelden met een 'gemiddelde' (!) aangenomen bevolkingsgroei van 1%³. Het gaf aanleiding tot stichting van de LVKK, de Landelijke Vereniging Kleine Kernen, met pendants in diverse provincies. Het ministerie van CRM/WVC ontplooidde zich op rijksniveau als hoeder van de plattelandskernen (en de leefbaarheid van het platteland in het algemeen), terwijl (vanuit de bestuurlijke hoek) de VNG (die de aangesloten gemeenten het lidmaatschap van de LVKK ontraadde) en het IPO (Interprovinciaal Overleg) zich niet onbetuigd lieten. De Tweede Nota is vooral een nota van goede bedoelingen en aantrekkelijke vergezichten (en prachtig uitgevoerd!); het instrumentarium is pas later tot ontwikkeling gekomen: Derde Nota, PKB etc.

Waarover ik ook struikel bij ruimtelijke planning is Rutes al gememoreerde inexactheid. Ik citeer: "Zoals we al zagen in de voorgaande hoofdstukken nam de nationale overheid na de Tweede Wereldoorlog de verantwoordelijkheid op zich voor het herstel, de *ruimtelijke ordening* (mijn cursivering tvdm) en de economische ontwikkeling van het land. De gemeentes droegen zorg voor de invulling van het nationale beleid in de vorm van het opstellen en realiseren van uitbreidingsplannen" (pag. 135). Genoemde voorgaande hoofdstukken gaan over Autowegen (conclusie:

hoogste tijd om te gaan fietsen (!), Deltawerken (met als ondergeschoven kind Ruimte voor de Rivier), Ruilverkaveling en Zuiderzeewerken. Kortom een scala van beleidsvelden en projecten met weliswaar een ruimtelijke component, maar met verschillende urgentie, sturing en perspectief, elk voor zich te vatten onder de term 'modernisering'. Er is geen hoofdstuk Ruimtelijke Ordening.

Groningen

Specifiek over Groningen het volgende. Rutte laat zijn verhaal ongeveer 2000 jaar geleden beginnen; terecht merkt hij op dat er sprake is van pre-romeinse bewoning. Maar hij verzuimt het noordelijk terpenlandschap te noemen als het gebied waar tot op de huidige dag de pre-romeinse bewoning in het landschap is af te lezen! Over de architectuur, en meer in het bijzonder de romaanse vormtaal, merkt hij op dat die "naar de Lage Landen [is gebracht] door hoge geestelijken met internationale contacten, op de eerste plaats de bisschoppen van Utrecht". Een gedachte die zich bij hem nestelde bij het fietsen (!) in het Groninger platteland. Echter, het platteland (Westerkwartier, Hunsingo en Fivelingo) viel onder het bisdom Münster, en Groningen (stad, beter: Gorecht) behoorde tot Drenthe, dat een leen was van de Utrechtse bisschop. Voor de volledigheid: Westerwolde viel onder Osnabrück (later Münster). En nu we toch bezig zijn: van de 13^e eeuwse romano-gothische kerken laat het gewelfsysteem verwantschap zien met de Westfaalse bouwwijze. En Rijnlandse invloeden laten zich zelfs aan de Groningse Martinikerk demonstreren! Dit laatste vraagt enige terughoudendheid bij de stelling 'wiens diocees, diens bouwstijl'. Bij de turfwinning wordt bonkaarde gelijkgesteld met dalgrond. Maar dalgrond is het resultaat van het mengen van bonkaarde met onder het veen aangetroffen zand. En tenslotte de suburbanisatie: "Rond kleinere plaatsen als Haren [enzovoort] verrezen omvangrijke villaparken" (pag 105). Hier wreekt zich (opnieuw) Rutes onzorgvuldigheid. Het moet zijn: *in Haren. Rond Haren* betekent: Helpman, Onnen, Glimmen, Paterswolde.

Kaarten

Zoals gezegd brengt de opzet van de serie Historische Atlassen met zich mee dat er ook nieuwe kaarten worden ontwikkeld. Die op pagina 28, Waternetwerk geheten, laat een soort gesteentenkaart (veel kalkhoudende rotsen in Engeland!) zien met daarop een aantal stippen die steden indiceren. Wat die ondergrond met

³ Deze gemiddelde groei van 1% zou nog een hele toer zijn geweest. Ook in de jaren zestig waren er al plattelandsgebieden met een negatieve bevolkingsgroei, globaal dezelfde als die tegenwoordig krimpregio's worden genoemd.

stadsontwikkeling te maken heeft blijft duister en de signatuur van de waterwegen is dermate minimalistisch dat er in het geheel niets uit is op te maken. En de verwijzing in de begeleidende tekst naar de Oostzee had een wat andere, meer op de feitelijke handelsstromen/scheepvaartbewegingen afgestemde uitsnede van Noordwest Europa kunnen suggereren. Kijk bijvoorbeeld eens naar *Westermann Grosser Atlas zur Weltgeschichte*, pagina 84 'Die Hanse und ihr Wirtschaftsraum'. (ik verwijs naar de editie 81/82, ongetwijfeld zijn er latere gevolgd).

De kaart op pagina 76, Vestingwerken en waterlinie, kent een groot aantal niet aangegeven vestingen/versterkingen: Oudeschans, Nieuweschans, Bourtange, diverse schansen in Friesland, de Friese waterlinie, Stevensweert, Rammekens, Spaans-Statse linie in Zeeuws Vlaanderen) enzovoort. Wat de met kleine stippen aangeduide steden uit de 11-14^e eeuw op de kaart doen is niet duidelijk. Overigens wordt Bolsward, (of een voorganger), op pagina 11 als 8/9^e eeuws gedateerd. Hoe dan ook, de Stichting Menno van Coehoorn kan voor een compleet overzicht zorgen.

Voor de kaart op bladzijde 102 (industriesteden en woonsteden) is er geen ander woord dan 'a-bo-mi-na-bel': steden als dikke cirkels naar grootte, op een rag van onleesbare infrastructuur. De industrialisatie is helemaal niet uit de kaart op te maken. En de kaart op pagina 132 toont de Maasvlakte als een duingebied. Het is een uitsnede van de kaart die op pagina 148 wordt getoond. Daar zien we nog eens over heel Nederland dat 'bebouwd gebied' *niet* de bebouwde bedrijventerreinen omvat!

Kunst en landschap

Op zichzelf aardig bedacht is het opnemen van vijf bijdragen stad en landschap in de beeldende kunst (etsen, schilderijen, foto's). Maar of die inderdaad onmisbaar zijn om de Nederlandse cultuurlandschappen en steden op waarde te schatten, zoals Rutte schrijft, is de vraag. Frappant is de passage dat Breitner "voorbij ging aan de technische en maatschappelijke vooruitgang in zijn tijd" met ernaast een schilderij van Breitner met de bouwput van de winkelgalerij in de Amsterdamse Raadhuisstraat. De heistelling wordt door stoomkracht aangedreven! Keuze van de werken zal altijd punt van discussie zijn maar als je, zoals Rutte, niet houdt van snelwegen, havens en industrieterreinen dan vernauwt je blik tot nostalgie.

Natuurlijk is het bij een overzichtswerk als het onderhavige gemakkelijk op verwaarloosde onderwerpen te wijzen. Toch noem ik de ringwal-burgen (alleen bij Middelburg even genoemd) en de rol van de kloosters bij de bedijkingen in Zeeuws Vlaanderen. Het idee van erfgoedplanning, bij uitstek geschikt voor een historische atlas, wordt op een opvallende eendimensionale manier gepresenteerd: in het hoofdstuk 'Nieuwe landschappen' worden de Rotterdamse haven, de Hoogovens en Schiphol ten tonele gevoerd. Conclusie: "velen storen zich tegenwoordig aan overdenderende vliegtuigen. Dat is begrijpelijk maar het vliegveld was er eerder dan zij, wat eveneens geldt voor de hoogovens en de Rotterdamse haven". Zo lust ik er nog wel een paar. Jac. P. Thijsse, aartsvader van de natuurbescherming, woonachtig in Bloemendaal onder de rook van de Hoogovens, wordt als voorbeeld voor Natuurmonumenten neergezet: hij snapte tenminste dat je hoogovens nodig had om het land te ontwikkelen. Natuurbescherming wordt als irrelevant (ik vat het even samen) afgedaan, want heel Nederland is uiteindelijk cultuurlandschap. Dat laatste verdient echt bescherming: "doordacht agrarisch gebruik (niet nader omschreven tvdm) ligt het meest voor de hand. Is dat niet mogelijk dan verdienen de landschappen een vergelijkbare behandeling als architectuur die zorgvuldig wordt herbestemd: het gebouw krijgt een nieuwe functie, maar de karakteristieke kenmerken blijven behouden". Commentaar overbodig.

Tot slot

Uitgever THOTH heeft werkelijk wel zijn sporen verdiend in het aanbieden van (historische) atlassen. Ik noem Rutte en Vannieuwenhuysens bezorging van de stedenatlas van Jacob van Deventer, Rutte en Abrahamses Atlas van de Verstedelijking in Nederland (in het Vriendenbulletin nr 78 (oktober 2014) kritisch besproken maar de kaartjes waren los van de tekst prima). Wat ging er mis met de Historische Atlas van Nederland? Voor dit project had een collectief van ingevoerde historisch geografen (en die zijn er zeker in Nederland) ingezet moeten worden. Hier is de zaak aan iemand overgelaten die bij gebrek aan deskundigheid en onvoldoende zelfkritiek is gaan zwemmen – pardon, fietsen. Was de redactie van de serie in slaap gevallen? Blijft daarnaast nog de vraag hoe men bij de uitgeverij tegen de kaarten aankijkt. Eerdere uitgaven laten zien dat men wel degelijk tot iets moois in staat is. Wat ging hier mis?

Reinout Rutte, *Historische Atlas van Nederland. Hoe ons land in 2000 jaar is ingericht*. THOTH, Bussum 2023. 160 bladzijden, 25 x 33,5 cm

Activiteiten

Lezing dr. Gerd Weitkamp: Virtual Reality in ruimtelijke planning en ontwerp

De Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen heeft als motto 'Making Places Better Together'. Om dit motto in de praktijk te brengen, zijn we voortdurend op zoek naar innovatieve methoden. Een van deze innovaties is het toepassen van Virtual Reality in het proces van ruimtelijke planning en ontwerp.

Ruimtelijke planning en ontwerp zijn complexe disciplines die vaak de communicatie met diverse belanghebbenden vereisen. Traditionele tweedimensionale kaarten schieten vaak tekort in het overbrengen van de ruimtelijke eigenschappen en identiteit van een plek. VR biedt een oplossing door een 'immersive', driedimensionale ervaring te creëren die zowel de communicatie als het begrip van ruimtelijke concepten verbetert.

Tijdens deze bijeenkomst zullen we u kennis laten maken met 'Mercator City', een interactieve VR-omgeving. Deze omgeving biedt de mogelijkheid om de afmetingen van gebouwen aan te passen, gebouwen te verplaatsen, te verwijderen, of toe te voegen. Hierdoor is het ook mogelijk om bijvoorbeeld het effect van hoogbouw visualiseren en te ervaren. In combinatie met Geografische Informatie Systemen (GIS) kan deze VR toepassing belanghebbenden informeren over de effecten van hoogbouw om zo tot betere beslissingen te komen.

Wanneer:
dinsdag 5 maart 2024

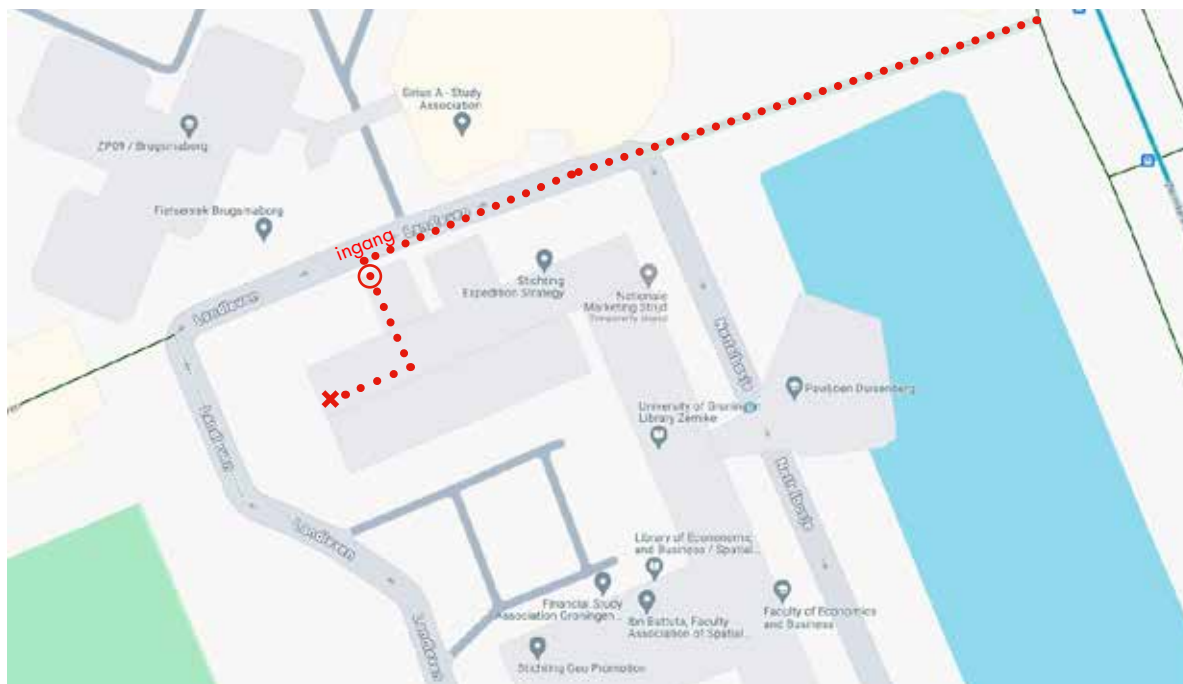
Plaats:
zaal 5412.0040

Tijdstip:
16.00 uur

Parkeermogelijkheid is beperkt, dus kom per fiets of neem het o.v.

Scan de QR code voor de route in Google Maps

Locatie zaal 5412.0040

BOEKHANDEL GODERT WALTER

oude ebbingestraat 53 - 9712 hc groningen - 050 - 312 25 23 - info@godertwalter.nl - www.godertwalter.nl

Alle boeken over Groningen ook op: www.groningerboeken.nl

Sander Blom:
Mens en medemens

€ 19,90

Mens en medemens presenteert het uitzonderlijke levensverhaal van Ulfert Jan Molenhuis (Baflo 1948). Hij was bewaker op Paleis Soestdijk waar hij te maken kreeg met de grillen van prins Bernhard, legde af luisterapparatuur aan onder de gekaapte trein bij Wijster, was betrokken bij onderzoeken naar de vermissing van Digna van der Roest, de Deventer Moordzaak en bracht enkele maanden als spion in Moskou door.

Maar bekend werd hij vooral vanwege zijn zorg voor de medemens. Hij liet asielzoekers actief deelnemen aan zijn voetbalclub en hij zorgde ervoor dat arme mensen enige verlichting konden vinden bij de voedselbank.

De opbrengst van dit boek gaat naar arme kinderen die hierdoor hun talenten kunnen benutten voor een onafhankelijk bestaan.

Coen Brummer:
Sam van Houten tegen de rest

€ 39,99

Samuel van Houten (1837-1930), geboren te Groningen, maakte naam met het 'kinderwetje', de eerste sociale wet van Nederland. Maar Van Houten was meer dan zijn kindernet. Als jong Kamerlid uit Groningen was hij de grote vernieuwer van het liberalisme. Hij gold als 'politiek moordenaar' van staatsman Thorbecke. Twintig jaar lang was hij de belangrijkste voorvechter van kiesrechtuitbreiding en rechtvaardiger belastingen. Katholieken verafschuwden hem om zijn pleidooien voor geboortebeperving door voorbehoedsmiddelen en vrije echtscheiding. Feministen droegen hem op handen. Hij gold als bewaker van de erfenis van kunstschilder Hendrik Willem Mesdag. Het Rijksmuseum in Amsterdam kwam er dankzij een motie van zijn hand.

Bouw Anders

€ 29,95

Bouw Anders is een oproep tot meer variatie in het woningaanbod, andere ontwikkelvormen, hoogwaardige architectuur, goede openbare ruimte en gebouwen die de leefomgeving écht beter maken. En dat allemaal het liefst zo duurzaam, natuurinclusief en betaalbaar mogelijk. Stevige ambities, maar ook relevante ambities. Want dát het anders moet op het vlak van onze woningbouw, is zeker.

Op initiatief van de gemeente Groningen vertaalden diverse architecten en opdrachtgevers de Bouw Anders doelstelling in inspirerende visies en plannen, alle gekoppeld aan concrete opgaven en locaties binnen de Groninger gemeentegrens.

Dit boek brengt plannen samen. Het dient als inspiratie om met liefde, aandacht en maatschappelijk bewustzijn te werken aan de gigantische woonopgave waar we overal in Nederland voor staan.

M. Werkman:
M.H. Werkman 1884 – 1953

€ 25,00

Biografie over Martinus Hendrikus Werkman, jongste broer van Hendrik Nicolaas Werkman. Tinus Werkman was evenals Hendrik literair en kunstzinnig begaafd. Hij publiceerde in toonaangevende literaire bladen en correspondeerde o.a. met Willem Kloos. Zijn dichtbundel en een handleiding over het lezen/genieten van poëzie werden gedrukt bij zijn broer. Als journalist werkte hij in Winschoten en Zwolle.

Groninga

Stichting Vrienden van de stad Groningen

De Stichting Vrienden van de stad Groningen is opgericht in 1984. We zetten ons in voor de ruimtelijke kwaliteit (belevingswaarde, gebruikswaarde, toekomst- waarde) van de stad Groningen. We vragen aandacht voor het historisch karakter van de gebouwde en ingerichte omgeving, voor zover dat de belevingswaarde ondersteunt.

Middelen die we inzetten: bijdragen aan meningsvorming over architectuur en openbare ruimte door middel van lezingen, debatten en excursies. Daarnaast participeren (mogelijk in overleg met andere partijen) in beleidsprocedures (overleg, zienswijzen, eventueel bezwaren bij gemeentelijk ruimtelijk beleid en het beleid van andere overheden).

We richten ons op de binnenstad maar geven daarnaast ook aandacht aan de stad Groningen als geheel en de ruimere context van de stad.

Hoe wordt u donateur?

U kunt u als donateur van de Vrienden van de stad Groningen opgeven bij bovenstaand correspondentieadres of via de website.

website: www.vriendenstadgroningen.nl
e-mail: info@vriendenstadgroningen.nl

Bank: NL06 INGB 0000 4473 73

Minimum donatie
€20,00 per jaar

Colofon

Bestuurssamenstelling

R.C.E. Neef (voorzitter)
C. J. A. Wessels, (secretaris)
G.J. Schouten (penningmeester)
P. J. E. Bootsma
A.E. Brouwer
K. Jonkman
E. M. Meisner
T. van der Meulen
P. H. Pellenbarg
H.Th. van Veen

Redactie:

P. J. E. Bootsma
T. van der Meulen
P. H. Pellenbarg
H.Th. van Veen

Ontwerp en vormgeving:

MOTTOW, martijn otto wolf

Redactieadres:

H.W. Mesdagplein 6
9718 HR Groningen
Tel 050 5890776
meulen1@xs4all.nl

Kopijdatum nummer 116:

24 februari 2024